

A LÉT IRRACIONÁLIS KIEGÉSZÍTÉSE

Sveta Lukić: *A mai intellektuális próza*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

A szerző folyamatként értelmezi a bölcseleti próza sajátos vonulatát, melynek megvoltak az előzményei és irodalomtörténeti alapjai. A már megtett fokokat magasabb szinten ismétlődő fejlődés elve szerint épül fel a könyv szerkezete. Az elemzett művek láncolata alkalmat ad arra, hogy fokozatosan ismerkedjünk meg az intellektuális próza szerkezeti sajátosságaiival, amely lényegesen eltér a hagyományos szépirodalométól.

Előfutárként említi a könyv első tanulmánya Denis Diderot-t, aki „szembe fordult az irodalom retorikusságával, a műfajok szigorú tiszteletben tartásával, a stílusalakzatokkal, a hármas egység törvényével, a kompozícióval”. *Színészparadoxon* c. művében olyan témát választott, melynek feldolgozásához új alkotói módszerekre volt szüksége. Felhasználta ugyan az esszé- és drámaírás néhány elemét, ennek ellenére a kor irodalmi hagyományaitól alapvetően eltérő szemléletű és tartalmú mű született. Álláspontokat és véleményeket ütköztet Diderot, miközben azt próbálja bizonyítani, hogy a színészeknek racionális módszerekkel kell az érzelmeket is ábrázolniuk. A dialógus egyik érvelője a következőket mondja: „ön nagyoknak látja őket a színpadon, mert lelkük van, azt mondja ön; én kicsinyeknek és alantasaknak látom őket a társaságban, mert lelkük nincs”. Hogy milyen jellegzetesen intellektuális megközelítést tükröz az említett részlet, azt úgy érzékelhetjük legszemléletesebben, ha egy pszichológiai szemléletű idézetet állítunk mellé: „A színész munkaeszköze saját teste és lelke, azaz személyisége, még hozzá az igénybevétel intenzitásának és teljességének olyan hőfokán, amire csak a művészet és talán némely nagy szenvedély kohójában izzik fel az emberi pszichikum” (Popper Péter: *Színes pokol*).

A színész személyiségének intellektuális kibontakoztatása után Sveta Lukić egy konkrétabb regényegységessel foglalkozik, akit már a címben is korunk hősnéinek nevez. Megállapítja, hogy Thomas Mann *A varázshegy* c. műve egy fiatalember érlelődésének a regénye, színvonalas szellemi monográfia, melyben Hans Castorp két végponthoz kötődik igazán: szerelméhez és betegségéhez. Észrevétlenül válik transzcendens, elvarázsolt hegyvé a beszűkült terű szanatórium. Hirtelen változást csak az első világháború kitörése hoz, sorsfordulót implikál. A főhős számára alászállást jelent a visszatérés nemzedékéhez. A szerző mindenekelőtt Thomas Mann esszéregényének értékeire mutat rá: a szöveg megszerkesztettségét veti egybe az intellektuális fejlődési lehetőség tartalmával. Ugyanakkor rámutat egy szembetűnő fogyatékosagra: a párbeszéd gyakran erőltetettek, élettelenek és így személytelenek is tűnnek. Több

esetben csupán egymásra reflektáló esszé-érveket követhetünk végig a szűnni nem akaró, száraz dialógusokban.

Az irónia szerepe a prózában c. fejezet lényegében alkalmi írásnak is tekinthető, amely Lu Hszün születésének századik évfordulója tiszteletére íródott. Sveta Lukić ugyanis 1981. október 5-én előadást tartott Pekingben az évforduló kapcsán. Előljáróban a Lu Hszün-művek fordítási gondjairól beszélt, majd kiemelt néhány jugoszláv vonatkozású irodalmi párhuzamot. Érdekességnek számít, hogy a magánkönyvtár kötetcímeinek tanúsága szerint Lu Hszün nagy figyelmet szentelt Kelet-Európa és a Balkán népeinek. *A Q hiteles története* c. műve a regény és az elbeszélés műfaji sajátosságait egyaránt magán viseli, más irodalomtörténeti munkák kisregényként emlegetik. Lényegében a régi kínai irodalom esszéműfaját újítja meg: korproblémákat feszegető, ironikus hangvételű, harcos közéleti elkötelezettségű esszétípust teremtett. Az *A Q hiteles történetében* Lu Hszün a számkivetettek és megalázottak mikrovilágát az európai és ázsiai irodalmi hagyományokat ötvözve jeleníti meg, „művének alapvető fontosságú mozzanata a kommentár és a szöveg közötti szerves kapcsolat”. Joggal nevezhetjük a modern intellektuális próza egyik fontos képviselőjének.

Füst Milán regénye alkalmat ad arra, hogy a szerző kiemelje az esszészerű irodalom szintetizáló eljárását, amely szerint „úgy törekszik tárgyilagosságra, hogy közben igyekszik megőrizni a személyességet”. Az elemzés alkalom arra is, hogy kitérjen a kis népek irodalmának problematikájára, valamint a magyar irodalom klasszikusainak hazai fordításaira. Már Bori Imre is rámutatott arra *Az avantgarde apostolai* c. tanulmánykötetében, hogy *A feleségem története* nem a „magyar” regényirodalom kontextusában mutatja meg valódi értékeit; az alakok megformálásához Thomas Mann *A varázshegy* c. műve szállította az ihletet. Most a hős-elbeszélő-szerző egymáshoz való viszonyát vizsgálva Sveta Lukić hasonló következtetéseket von le, mint *A varázshegy* esetében: „Az író mesterien vezeti be a játszamába az irracionalitást, vagy hagyja, hogy részt vegyen a játékban, s hogy tovább vezesse azt mindaddig, míg el nem uralkodik az emberek s az egész világ fölött”. Kiemeli Füst Milán „európaiságát”, továbbá jellegzetesen intellektuális témaválasztását: „A feleségem története a megzavarodott elmének az önmagával és mindenkivel, minden körötte lévővel való drámai megütközését foglalja magában”.

Az esszészerű próza egyik sarkalatos pontja a főhős fogalmának értelmezése. Borisz Paszternak *Menlevél* c. művében az idézőjelbe kívánkozó főhős maga a szerző, akinek személyisége három történelmi figura között oszlik meg: Majakovszkij, Hermann Cohen és Szkrjabin ugyanannak az intellektuális énnak az alakmásai. Harmóniaigényt takar az ábrázolásmód; költészet, filozófia és zene összetartozását szemlélteti. Paszternak metaforái nagyban függenek megfigyelőképességétől: „igyek-

szik megőrizni a legelvontabb dolgok kifejtésében is a kifejezés konkrétságát.” Bár ügyel a kifejezések megválasztására, olykor mégis a terjen-gösség hibájába esik, vannak kevésbé funkcionális részek, melyek túl messze elkanyarodnak. Sveta Lukić valamennyi elemzett mű esetében az értékek mellett a negatívumokra is rámutat.

Borisz Pilnyak *Meztelen év* c. művét múlt és jelen intellektuális szintézise szövi át. Pilnyak a korabeli, egyoldalú megközelítésekkel szemben hangsúlyozza azt, hogy a múlt mégsem eldobni való ócskaság, hiszen abban nőttünk fel — a forradalom pedig „megpecsételi a belső és a külső valóság már nem élő részeit”. Ebben a regényben is a fő-hős értelmezésének sajátos felfogásával találkozunk, lévén, hogy az alakoknak csak azt a jellemzőjét domborítja ki, hogyan reagáltak a forradalomra.

A következő két fejezetben Ivo Andrić *Jelek az út mentén*, valamint Miroslav Krleža *Naplók* c. művéről ír Sveta Lukić. Mindkét esetben összefoglaló igényű esszét, melyben az alkotás különböző paramétereit veszi számba. Figyelme kiterjed a művek környezetére, korabeli fogadtatásukra és utóéletükre is. Új megvilágításba helyezi a két író életművét az intellektuális próza kapcsán.

Jean Paul Sartre legjelentősebb prózai művében, *Az undorban* egy olyan nem-hős tűnik fel, akire az ösztönnek egy már-már beteges formája jellemző, ez pedig a címben jelzett undor. Az esszészzerű oknyomozás célja pedig az, honnan erednek a krónikus tünetek. Raquentin visszahúzódo életidegensége a világ láttatásának görbetükre, alapérzése az émelygés, kapcsolatteremtési kísérlete fikció marad. Intellektuális magatartást képvisel. Megformálásához a legkézenfekvőbb formát választotta Sartre: leegyszerűsítette a cselekményt, hogy a megjelenítésre szánt eszmék még jobban érvényesülhessenek.

Oda és visszautalások szetik komplexszé Sveta Lukić könyvét, melynek utolsó fejezetét összefoglalásnak is tekinthetjük; itt összegzi elemzéseinek eredményeit. Kikristályosodnak a vizsgálati szempontok, a szerkezeti sajátosságok, melyek a bölceleti próza jellemzői. Mindezeket *A modern intellektuális próza poétikája felé* c. befejező rész tartalmazza. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a lényegesebb tudnivalókat pontokba szedte a szerző. A prózának három altípusát különbözteti meg: a valóságirodalmat, amely átfogóbb kategória a realizmusnál; a költői-fantasztikus prózát, amely átfogóbb kategória a romantikánál; és a bölceleti-intellektuális prózát, amely átfogóbb a filozófiai traktátusnál. Kétségtelenül újszerű csoportosítás, melyhez indoklásképpen jegyzi meg: „Az irodalom keretein belül maradva azt észleljük, hogy a klasz-szikus *valóságirodalom* ideje több vonatkozásban is lejárt. A legjobb megvalósulások az irodalmi esszéhez közelítenek (Joyce, Pilnyak, Woolf). A *fantasztikus prózát* ma már nem művelik tiszta formájában, hanem a fantasztikum iróniájaképpen.” Érdemes ezek után eljátszani a

gondolattal: ha a jelzett ismérvek alapján kirajzolódnak az intellektuális próza kontúrjai (és a tárgyalt művek igazolják az értékítéletet is), akkor vajon milyen értékeket képviselnek azok a művek, melyek az elmélettel szembeni oldalon állnak? Vajon maradéktalanul magunkévá tehetjük-e azt a megállapítást, hogy „egyetlen egyéni sors sem eléggé izgalmas ma már ahhoz, hogy leköthesse egy nagy regény terjedelmére a mai írók figyelmét”?

KONTRA Ferenc

AZ ÖNIGAZGATÁS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Edvard Kardelj: *A szabad munkatársítás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

A könyv — az öngazgatás marxista elmélete — magyar kiadása tizenvalahány évvel a törvények elkészülése és hét évvel a szerb nyelvű kiadás után jelenik meg, de ez semmit sem von le a mű időszerűségéből. Egyrészt mert a Szocialista Szövetség kezdeményezésére jugoszláv szinten most mérik fel *A társult munkáról szóló törvény* gyakorlati megvalósulásának tapasztalatait és eredményeit, másrészt mert a gazdasági nehézségek és a velük kapcsolatos viták aktualizálják az öngazgatás számos kérdésének megvitatását, s ehhez Kardeljnek, a rendszer egyik megteremtőjének gondolatai hasznos támpontot nyújthatnak.

A könyv elméleti magva nincs az elmélyültségnek és elméleti általánosításának azon a szintjén, mint Edvard Kardelj néhány más műve, például a társadalmi tulajdonról vagy az öngazgatás politikai rendszeréről szóló fejtegetése. Ez nyilvánvalóan abból adódik, hogy tematikája szerint közelebb van a gyakorlathoz, mint az elmülethez. Ettől függetlenül a mű elméleti értéke elvitathatatlan. Az öngazgatási rendszer néhány kérdésének ugyanis Kardelj itt adja teljes elméleti feldolgozását — pl. A társultmunka-alapszervezetnek és a szabad munkacserének —, másrészt pedig foglalkozik a társadalmi tulajdon kérdéskomplexumának lényeges részletkérdéseivel.

A társultmunka-alapszervezettel kapcsolatban szól arról, hogy ez a társadalmi munkaszervezésnek új formája, amelynek nemcsak gyakorlati következményeire utal, hanem elméleti alapját is megadja, beállítva a társadalmi tulajdonon alapuló viszonyok összességébe, ugyanakkor tárgyalja a társultmunka-alapszervezet gyakorlati következményeit — az értékékként kimutatható termék előállításától a jövedelem megvalósításáig —, és ezen túlmenően ennek szerepét a munkának és a tőkének a dolgozók kezében való közvetlen egyesítésében, az állam és az állami szervek közvetítésének és gyámkodásának kiküszöbölésében. A szabad